

**A.DABÍLOVTÍN "BAHADÍR" DÁSTANÍNDA SOMATIKALÍQ
FRAZELOGIZMLERDÍN QOLLANÍLÍWÍ**

Jaqsımuratova Sabırxan Shuxrat qızı,

*Ájiniyaz atındaǵı NMPI Ana tili hám ádebiyatı(Qaraqalpaq tili hám ádebiyatı) tálim
baǵdarınıń 2-basqısh magistrantı*

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.18903134>

Gilt sózler: *shayır, poetika, linvistika, frazeologizm, stil*

Ключевые слова: *роэт, поэтика, лингвистика, фразеологизм, стил*

Key words: *poet, poetics, linguistics, phraseological unit, style.*

Аннотация: *Bul maqalada ataqlı shayır Bu maqolada A.Dabilovtın shıaramalarında somatik frazeologizmlerdiń qollanılıwı haqqında ayılǵan.*

Аннотация: *В данной статье рассматривается употребление соматических фразеологизмов в произведениях известного поэта А. Дабылова.*

Annotation: *This article discusses the use of somatic phraseological units in the works of the well-known poet A. Dabylov.*

Til ámeliyatında, kúndelikli awızeki sóylewde, ilimiy, rásmiy is qaǵazları, publicistikalıq tekstlerde seslik únleslik, fonetikalıq qubılıslar tábiyǵıy túrdegi sıpatqa iye. Al endi, kórkem tekstte olar qatar, shólkemlesken xarakterde qollanıwı, arnawlı túrde tańlap alınıwı hám seslerdiń jaylasıwı menen ózgeshelikke iye boladı. Biraq bunday ózgeshelik tek, formalıq ǵana kórinis bolıp qalmastan, poetikalıq tilde hám onıń negizinde shólkemlesken kórkem teksttiń quramalı ideyalıq-tematikalıq, kompoziciyalıq, poetikanıń semantikalıq qurılısında da áhmiyetli orın iyeleydi. Bul jaǵdayda fonetikalıq faktorlar da emotivli -ekspressivlik, estetikalıq, semantikalıq mánige iye bolıp, poetikalıq mazmundı ashıp beriwdiń bir túri sıpatında xızmet atqaradı. Kórkem teksttiń seslik jaqtan shólkemlesiwiniń tiykarǵı ólshemi bolıp seslik jaqtan sáykeslik, evfoniya ǵana esaplanıwı kerek, kórkem tekst seslik jaǵınan aytıwǵa jeńil, túsiniwge ańsat túrde shólkemlesiwı kerek degen pikirlerge tolıq qosılıwǵa bolmaydı. Kórkem teksttegi fonetikalıq faktorlardıń tek ǵana evfoniya, seslik jaqtan sáykeslik, seslik únleslik penen sheklep taslawǵa bolmaydı.

Kórkem shıǵarmada mazmunıń emocionallıǵın támiyinlewshi kórkemlew usıllarınıń biri – frazeologizm bolıp esaplanadı. «Frazeologizm – kórkem shıǵarmalarda onıń tásirsheńligin kúsheytiw, ideyanı ótkirlestiriw, qaharmanlardıń ishki dúnyasın da tereńirek ashıp kórsetiw ushın qollanılatuǵın sintaksislik usıl» [1].

Qaraqalpaq til biliminde A.Dabilovtın tillik ózgeshelikleri boyınsha jeterli ilimiy pikirler ayılmaǵan. Prof. Á.Paxratdinovtın “Qaraqalpaq ádebiyatın oqıtıw metodikası” kitabında: “Taxtakópir rayonınıń orayında xalıq shayırı

Abbaz Dabil ulınıń tuwılǵan jerinde, onıń ádebiy muzeyi bar bolǵanda, oǵan mektep oqıwshıları ádebiy sayaxatqa barǵanda, onda sayaxat usılında shayırdıń tuwılǵan awılın, awıllıq mektepte oqıǵan jerlerin, qıssa oqıǵandaǵı jámáát arasındaǵı otırısın, Tashkent, Moskvaǵa dóretiwshilik saparǵa barǵanlıǵın, ondaǵı jazǵan qosıqların tekstin kórsetkende, ayırım shıǵarmaları ústinde qunt penen islewlerin kórsetip, shayırdıń magnit plynkasına jazılǵan dawısın esittirip bergende, oqıwshılardan shayırdıń dóretiwshilik jolı jóninde úlken bir umıtmastay jaǵdaylar tuwıladı», [2] dep Abbas Dabilovtıń ómiri hám dóretiwshiligi boyınsha pikir aytqan edi.

Abbas shayırdıń “Qosıqlar” (1940), “Jeńisler yoshı” (1947), “Alǵa” (1959), “Qosıqlar” (1962), “Júrekke jaqın adamlar” (1965), “Arnawlar” (1966), “Bilimlen” (1968), “Temir jol” (1973), “Námárt jigit nege dárkar?” (1976) hám basqa da toplamları basılıp shıqtı. Bul dóretpelerdiń barlıǵında shayır lirikası, onıń tillik baylıǵı jámlengen. 30-jılları shayır «Segizinshi mart», «Súwenli kanal», «Taxtakópır», «Hayal-qızlar», «Xalıq aynası» qosıqlarında sol dáwirde bolıp atırǵan waqıyalardı, jańalıqlardı poetikalıq til menen bayanlaǵan. Oqıwshılar shayırdıń ekinshi jáhán urısı jıllarında jazılǵan «Biz jeńemiz», «Jengen jaqsı», «Námárt jigit nege dárkar?», «Qız benen kelinshek» qosıqlarında watanǵa súyiwshilik, tınıshlıq, doslıq temaları ayırıqsha jırlanǵanın tallaw arqalı bilip baradı. Sol sıyaqlı A.Dabilovta óz poeziyasında «Qaytar emes istin páti», «Harmasın», «Sen wádeden tabılmadıń» degen qosıqların folklorlıq stilde jazdı. Bul qosıqlarda milliy ádebiy tildin bay sózlik xorın kóremiz.

A.Dabilov shıǵarmaları tili frazeologizmlerge oǵada bay. Ásirese, " Bahadır" dástanı tilinde folklorlıq frazeologizmlerdiń de bay úlgerin kóremiz.

Aytıńız sózdiń sabaǵın,
Ashıarmeken qabaǵım (9-bet)
Shınargúldiń bir tilegi,
Xalıqtan basqa joq tilegi,
Tabılmasa hesh keregi,
Ishi janıp ólerme eken (9-bet).

Mısallarda adamnıń bas múshesinde jaylasqan qabaq komponenti frazeologizm quramında keltirilip, bul adamnıń kewil-keypiyatı bolmayı, yaǵnıy emociyasın, qapashılıǵın ańlatıwda qollanılǵan. Al, *ishi janıp ólerme* eken frazeologizmi- adamnıń qızǵanısh halatın ańlatıwda qollanılıp, dástan tilinde qaharmannıń halatın ańlatıw ushın jumsalǵan.

Qız jigitti kórgende,

Otırıspaǵa kirgende,
Bawırında eritip,
sarı mayday sóylegen (41- bet).

Mısalda *bawırında eritip* degen frazeologizm qollanılǵan,ádette bul jup sóz tipindegi *ishi-bawırında eritiw* degen frazeologizm bolıp, shayır uyqas hám kórkemlik maqsetinde onıń tek ekinshi komponentin paydalanǵan.

Qızdıń sózin esitip,
Jeńgesi turıp kiyindi,
ashıwı kelip ishinen,
júregi-bawırı kúyindi (59- bet).

Tum-tusımnan qısıp tur,
Tawı kúshli iskenje,
Qabırǵalarım qabıstı,
Júrekke ókpem jabıstı (59- bet).

Joqarıdaǵı eki mısalda da júrek komponenti qatnasqan.Dáslepki qatarda *júregi-bawırı kúyindi* frazeologizminde adamnıń qattı qıynalıw halatı ańlatılsa, al ekinshi qatardaǵı baydıń balasın qálemeytuǵını,onı óz teńi retinde kórmey turǵan Qırmızınıń ishki sezimleri *júrekke ókpem jabıstı* degen frazeologizm menen berilip,bul A.Dabilovqa tiyisli jeke avtorlıq frazeologizm bolıp tabıladı.

Sonday-aq,tómendegi qatarlarda da adamnıń dene múshe atamaları qatnasqan frazeologizmler qollanılǵan.

Qaynaǵanıń *bawırı tastay,*
Qız súygenin kóre almasıtay (65- bet).

Mısaldaǵı *bawırı tastay,* frazeologizmi, tiykarınan, tilimizde *tasbawır* túrinde qollanıladı, al shayır komponentlerin sheberlik penen almasıtırıp paydalanıp, jeke avtorlıq frazeologizmdi payda etken.

Juwmaqlap aytqanda, A.Dabilov – frazeologizmlerdi paydalanıwdıń sheberi.

Ádebiyatlar:

1. Axmetov S., Esenov J., Járımbetov Q. Ádebiyattanıw atamalarınıń orısshá-qaraqalpaqsha túsindirme sózligi. –Nókis: Bilim, 1994. -160 b.
2. А.Пахратдинов. Қарақалпақ әдебиятын оқытуы методикасы. Нөкис, «Билим», 2004.
3. Дабылов А. Бағадыр (дәстан). Нөкис, «Жети ықлым»,2024.
4. Дабылов А. Нәмәрт жигит неге дәркар?-Нөкис, “ Қарақалпақстан”, 1976,-Б.54.